

FÁBIÁN MÁTÉ

BETHLEN ISTVÁN ÉS GÖMBÖS GYULA VISZONYÁNAK ALAKULÁSA A HÚSZAS ÉVEKBEN MIKROTÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁBAN

„A tanítvány ilyenformán alaposan megleckéztette a mestert, s az 1923-as kölcsönt kamatostul fizette vissza” – írja Romsics Ignác az 1991-ben megjelent Bethlen István-biográfiában. Majd így folytatja: „Gömbös eljárását – némi öniróniától sem mentesen – maga Bethlen a kakukkmadáréhoz hasonlította, amely egy idő után kitúrja nevelőjét a fészekből, és repülni is mások hátán tanul meg.”¹ Romsics, akit 70. születésnapja alkalmából ezen kötettel köszöntünk, a fenti idézetekkel az 1935 tavaszán lezajlott belpolitikai változásra utalt, amely során Gömbös Gyula miniszterelnökként, kihasználva ellenfele távollétét, elérte Horthy Miklósnál, hogy a kormányzó feloszlassa a törvényhozást, és új választást írjon ki. A hivatalban lévő miniszterelnök ezzel kívánta elérni, hogy a kormánypárton belüli Bethlen-hívek dominanciája megtörjön, valamint a kormányzati radikális személycserék révén ellenfelének befolyása megszűnjön a közvetlen irányításban. Romsics úgy látja, hogy a „készülő palotaforradalom” tetőzte be Bethlen és Gömbös kapcsolatát, amely ekkor romlott meg végérvényesen, és személyesen nem érintkeztek a továbbiakban.²

A két miniszterelnök kapcsolata az első világháború idején kezdődött, az erdélyi román betöréskor ismerték meg egymást. A következő két évtizedben kapcsolatukat alapvetően két motiváció befolyásolta: egyfelől sok esetben az együttműködési kényszer és annak felismerése, hogy politikai összefogásra van szükségük; másfelől az értékrendjük, elképzeléseik különbözőségeiből fakadó folyamatos rivalizálás, valamint a másik fél gyengítése révén a saját pozíciójuk erősítése. Kettejük kapcsolatát a korszakkal foglalkozó szakirodalom már jórészt feltárta, rivalizálásuk jelentősebb fordulópontjait ismertette.³ Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az országos politika élvonalában – hol nyíltan, hol a határban – zajló csatározás lehetséges lokális hatásait bemutassam egy egyéni karrierút példáján.

A mikrotörténeti vizsgálathoz ideális terepet jelent Borsod és Gömör-Kishont (majd 1923-tól Borsod és Gömör-Kishont k.e.e.) vármegye és annak székhelye, Miskolc törvényhatósági joggal felruházott város. Ennek okát alapvetően nem az adja, hogy az érintettek személyesen kötődtek volna ehhez a két közigazgatási egységhez. Sokkal inkább amiatt érdemes vizsgálni ezt a lokális közeget, mert

1 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp. 1991. 260.

2 Uo.

3 Lásd mások mellett Bethlen István és Gömbös Gyula történeti életrajzait: Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Bp. 2001.; Romsics I.: Bethlen István i. m.; Vonyó József: Gömbös Gyula. Bp. 2014.; Vonyó József: Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt. Pécs, 2018.

ahogy később látni fogjuk, a húszas évek országos politikai eseményeinek és fordulatainak olyan gesztusai, megnyilvánulásai és leképeződései köthetők a vármegyéhez és a városhoz, melyek jól illusztrálják a két vezér folyamatosan változó kapcsolatát.

A nagy egység helyi demonstrálása

1921. április 14-én úgy alakult meg Bethlen István kormánya, hogy azt a korszak két kormánypártja (Országos Kisgazda- és Földművespárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja), valamint az azokból korábban kilépett 19 parlamenti képviselő, az úgynevezett disszidensek is támogatták. Habár egy évvel korábban Bethlen még a kormányalakítás feltételéül szabta egy egységes kormánypárt létrehozását, akkori kudarcából tanulva 1921 tavaszán lemondott annak azonnali létrehozásáról. A kormánykoalíció azonban messze nem két párt együttműködéséről szólt, hanem azok különböző érdekköreinek kényszerszövetségéről. Ebből fakadóan rendkívül instabil parlamenti támogatással rendelkezett Bethlen miniszterelnökségének első évében.⁴

Nemcsak Bethlen István tekintette kiemelten fontosnak egy erős és egységes kormányzó párt létrehozását, hanem a kisgazdapárt jobboldali, radikális csoportjának vezetője, Gömbös Gyula is. Már 1920 nyarán támogatta Bethlen ezirányú törekvését, 1922 januárjában pedig már aktív közreműködője volt a Bethlen-Nagyatádi közeledésnek, és a kisgazdapárton belüli ellenállás megtörésének.⁵ Ezekben a belpolitikai szempontból harcos években a miniszterelnök több alkalommal is meggyőződhetett Gömbös lojalitásáról, hatékony szervező-készségéről és a katonatisztek körében érzékelhető tekintélyéről.⁶ Ezért válhatott Gömbös Gyulából az új Egységes Párt ügyvezető alelnöke, amely Bethlen István és Nagyatádi Szabó István mellett rangban a harmadik vezetői pozíciót jelentette. Ezáltal nemcsak saját táborának erősítésével foglalkozhatott immáron Gömbös, hanem a kormánypárt szervezeti ügyeivel, a vidéki párszervezetek megalakításával és a választási kampány irányításával is.⁷

Ezen a ponton érdemes kitérni a tanulmány főszereplőjére, Borbély-Maczký Emilre.⁸ Az egykori hevesi tisztviselői családból származó, a háború alatt sikeres

4 Bethlen István törekvéseiről, a disszidensek kiválásáról és az Egységes Párt létrehozásának nehézségeiről bővebben lásd: *Sipos József*: Az Egységes Párt megalakításának történeti problémáiról. *Múltunk* (2002) 1. sz. 243–256.; *Sipos József*: A bethleni kétharmad. A Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése és az 1922-es választások, Szeged, 2020. 13–90.; Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010) Főszerk. Vida István. Bp. 2011. 154–155.; *Romsics I.*: Bethlen István i. m. 106–120, 141–150.

5 *Gergely J.*: Gömbös Gyula i. m. 123.; *Vonyó J.*: Gömbös Gyula i. m. 108.

6 *Vonyó J.*: Gömbös Gyula és a hatalom i. m. 190–191.

7 *Gergely J.*: Gömbös Gyula i. m. 122–131.; Uo. 191–193.

8 Származását és karrierjét lásd bővebben: *Fábián Máté*: Egy fajvédő főispán a Horthy-korszakban. Borbély-Maczký Emil, 1887–1945. Pécs–Budapest, 2020.

katonai pályát befutó fiatalember 1920-ban kispap színekben nemzetgyűlési mandátumot szerzett az ózdi választókerületben.⁹ Mivel a politikában újoncnak számított, így igyekezett olyan körbe kerülni, ahol hozzá hasonló gondolkodású, katonatisztek közül politikussá lett képviselőkkel lehetett együtt, segítségükkel megismerhette a parlament világát, és tanulhatott erről az ismeretlen hivatásról. Hamar körvonalazódni kezdett számára az a kör, amelyhez a leginkább illeszkedőnek gondolta magát. Így tehát mikor néhányan ezen új barátok közül 1920. május 18-án úgy döntöttek, hogy kilépnek pártjukból, és egy új, egységes kormányzó párt létrehozása mellett tettek hitet, akkor Borbély-Maczkó maga is csatlakozott hozzájuk, így őt is ott találjuk a 19 fős disszidens csoport tagjai között. Bár mindvégig kitartott a következő másfél évben a Bethlen–Teleki kör mellett, mégis egyre közelebb került Gömbös Gyulához és annak radikális jobboldali csoportjához.¹⁰

Borbély-Maczkó Emil ugyan társaival később, 1922. február 2-án belépett a kispap pártba, annak egységes kormányzó párttá való átalakításában már nem vett részt, hiszen két nappal később Horthy Miklós kormányzó Borsod, Gömör és Kishont vármegyék élére nevezte ki főispánnak.¹¹ A közel két évnyi belpolitikai mozgásoknak köszönhetően Bethlen István (és Gömbös Gyula) elérte célját, hiszen 1922 elején egyesült a két nagy koalíciós párt magja, így létrejöhett egy klasszikus konzervatív, keresztény, nemzeti programot képviselő kormányzó párt.¹² Ezen változások nyomán Borbély-Maczkó március 11-i főispáni installációja több volt, mint a vármegye új vezetőjének beiktatási és eskütételi ceremóniája. Már a hónap elején arról cikkeztek az országos napilapok, hogy az Egységes Párt és a kormány a legmagasabb szinten fogja képviseltetni magát az eseményen, ezzel demonstrálva a támogatásukat és elköteleződésüket az új párt mellett, továbbá az itt elhangzó nagy programadó beszédekkel kijelölik az Egységes Párt által követni tervezett irányvonalat.¹³

A lokálisan fontos, reprezentatív esemény tehát messze túlmutatott annak valódi célján, hiszen az ünnepségen a vármegyei vezetőkön és protokollszemélyeken kívül végül az Egységes Párt mindhárom vezetője megjelent: Bethlen István miniszterelnök, Nagyatádi Szabó István pártelnök és Gömbös Gyula ügyvezető

9 Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza I-III. Bp. 2001. II. 17.

10 A parlamenti tevékenységéhez és a disszidensekhez való csatlakozásához lásd bővebben: Fábrián M.: Egy fajvédő főispán i. m. 2020. 87-90.

11 Belügyi Közlöny, XXVII. évf. 9. sz. 401.

12 Az Egységes Párt felépítéséről és működéséről lásd mások mellett: Sipos J.: Az Egységes Párt i. m. 243–256.; Sipos J.: A bethleni kétharmad i. m. 84–114.; Romsics I.: Bethlen István i. m. 106–120, 141–150.; Vida I: Magyarországi politikai pártok lexikona i. m. 193–195.; Barta Róbert: Az Egységes Párt létrejötte. In: Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára. Szerk. ifj. Barta János – Pallai László. Debrecen, 2004. 321–335.; Barta Róbert: Az Egységes Párt parlamenti képviselőinek társadalmi összetétele az 1920-as években. In: Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerk. Valuch Tibor. Bp. 1995. 404–418.

13 Például: Pesti Hírlap, 1922. február 28. 1.; Uo, 1922. március 7. 1.; MTI Napi tudósítások, 1922. március 10. 6. kiadás.

alelnök.¹⁴ A hivatalos procedúra, valamint az eskütétel után sor került a köszöntőbeszédre. Elsőként Zsóry György alispán méltatta Borbély-Maczktyt, aki ezután megtartotta székfoglaló beszédét. Ebben a frissen beiktatott főispán – érzékelve az esemény országos fontosságát és a nagy politikai újságok kiemelt érdeklődését is – inkább belpolitikai hitvallását hangsúlyozta: *„Programmomúl vezéremnek és miniszterelnökömnek programját teljes egészében magaménak vallom. Bethlen miniszterelnök úr és nagyatádi Szabó István programját magamévé teszem. Magaménak tudom az egység teljes megteremtését, a belső viszály, a pártoskodás, a széthúzás teljes kiküszöbölését, a törvény és tekintélyek uralmának és tiszteletének biztosítását, a régi elavult konzervativizmus helyébe az idők folyamán diktált szociális reformok gyors és sürgős keresztülvitelét, a gazdasági helyzet, a felekezeti és társadalmi béke megteremtését. Mindezt a programomat nem csak vallom, de munkabírással és akaraterőmmel céltudatosan, a reám bízott törvényhatóságok területén végre is akarom hajtani. Erős a hitem, hogy ebben az egyben egyek leszünk, mert akkor a nemzeti élni akarás meghozza nekünk a feltámadást.”*¹⁵

A főispáni székfoglaló beszédre egyfajta bevezetesként tekinthetünk, hiszen inkább jelentette az aznap délelőtti kampányrendezvény bevezető előadását, mintsem egy új vármegyei vezető főispáni programjának ismertetését. Ráadásul a közvéleményt sem ez a ceremónia érdekelte elsősorban, hanem a 11 órára meghirdetett egységes párti nagygyűlés. Némi túlzással mindenki ezt az eseményt várta, hiszen Miskolc volt Bethlen István és Nagyatádi Szabó István közös választási körútjának első állomása, ennek megfelelően az országos sajtó és közvélemény a gyűléstől nagyhatású megnyitó- és programbeszédet várt.¹⁶ Mind a miniszterelnök, mind pedig a párt elnöke hosszasan tárgyalta az okait annak, hogy összefogásra került sor, kitértek az ország belpolitikai viszonyaira és a jövő hónapok legfontosabb feladataira. A kormánypárti sajtó által több ezer főre becsült közönség nagy átfogó és elemző beszédeket hallott a közéleti változásokról, konkrét intézkedési tervet azonban nem vázoltak a megszólalók, hiszen *„nem azért jöttünk ide, hogy önöknek ezen a napon egy új kormányzati vagy új pártprogramot adjunk. Hiszen ennek a pártnak megvan a maga régi programja és a pártok a választások előestéjén új programot csak azért szoktak adni, hogy a népszerűséget maguk felé fordítsák. A programok ilyenkor mindig csak jót tartalmaznak. (...) Azért jöttünk ide, hogy önöket üdvözljük akkor, amikor a központ példáját követve elhatározták, hogy ebben a vármegyében, ebben a vármegyei pártban a vármegyei pártok és férfiak között helyreállítják az egységet és megakadályozzák, lehetetlenné teszik, hogy a pártviszály újból soraikba férközzék. Mi is ezt csináltuk a központban.”*¹⁷

14 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML) IV. 803. a. 51. kötet 118–119.

15 Uo. 123.

16 Lásd mások mellett: Budapesti Hírlap, 1922. március 12. 3–4.; Reggeli Hírlap, 1922. március 12. 2–3.

17 Bethlen István beszédét lásd: MTI Napi tudósítások, 1922. március 11. 7–9. kiadás, 11–13. kiadás

Ugyanezt a gondolatot erősítette Nagyatádi is, aki igyekezett a saját és a kisgazdapárt álláspontját is megmagyarázni: „*Én tehát nem adtam fel semmit. A kisgazdapárt eredeti programja áll teljes egészében. A nemzeti demokrácia nincs veszélyben azzal, hogy a kisgazdapárt megnövekedett. A kisgazdapárt kibővítette nevét a polgári jelzővel azért, hogy mindenki, aki velünk együtt akar dolgozni, megtalálhassa helyét ebben a pártban. Mi tehát a régiek vagyunk, csupán csak az idők változtak meg. És ha valaha, úgy most elsősorban szükség van arra, hogy a magyar emberek összefogjanak egymással.*”¹⁸

Harmadikkét szót kapott Gömbös Gyula is, aki rövid beszédében maga is az egység mellett tett hitet, mert szerinte: „*Ha egy fának a törzsét kettéhasítják, akkor az a fa életképtelen lesz. A magyar politikában is az a legelső feladat tehát, hogy a magyar tölgynek széthasított tölgyét összerakjuk, hogy e tölgy alatt feltámadhasson a magyar nemzet.*”¹⁹

A fentiek fényében a nagygyűlést modern kifejezést használva kampánynyitó eseményként is lehet értelmezni, amelynek apropóját egy lokális esemény, Borbély-Maczkó Emil installációja jelentette. Az Egységes Párt vármegyei zászlóbontása során az újonnan beiktatott főispánt a párt helyi elnökévé választották. A miskolci események az első állomását jelentették Bethlen István azon elképzelésének, miszerint a dualizmus kori mintától eltérően modern tömegpárttá szervezi a kormánypárti képviselőket. Céljainak elérése érdekében pártszervezetek létrehozását kívánta városi, községi, kerületi és vármegyei szinten is, mely feladattal Gömbös Gyulát bízta meg. A tavasz végére azonban egyértelműen negatív jelentések érkeztek a központba a vidéki szerveződésekről, így Bethlen feladta elképzelését a tömegpárt vonatkozásában. Ennek fényében a márciusi miskolci események kuriózumnak számítottak.²⁰

A szakítás és szembefordulás lokális megnyilvánulása

Borbély-Maczkó Emil a következő másfél évben a politikai fősodorba került, hiszen az ország egyik legnagyobb közigazgatási egységének vezetője lett, és ebben a minőségében az ő feladata volt a vármegyei választókerületekben megszervezni az Egységes Pártot, majd biztosítani a mandátumok megszerzését.²¹ Ezzel egyébiránt közvetlen munkakapcsolatba került Gömbös Gyulával, hiszen az ügyvezető alelnök irányította a párt választási felkészülést, a kampányt és informálisan a voksolás lebonyolítását is. Kettőjük barátságát még inkább elmélyítette a közös munka és a közös választási sikerek.²²

18 MTI Napi tudósítások, 1922. március 11. 12. kiadás 2.

19 MTI Napi tudósítások, 1922. március 11. 13. kiadás 1.

20 Romsics I.: Bethlen István i. m. 148.; Az Egységes Párt választási felkészüléséhez és a kampányhoz lásd bővebben: Sipos J.: A bethleni kétharmad i. m. 91–244.

21 Fábrián M.: Egy fajvédő főispán i. m. 94–96.

22 Borbély-Maczkó Emil és Gömbös Gyula barátságának kialakulását lásd bővebben Fábrián

Borbély-Maczkó első főispáni megbízatása azonban nem tartott sokáig. Ennek oka a kormánypárt lappangó válságában, azon belül is a két vezető, Bethlen István és Gömbös Gyula kiéleződő ellentétében, majd elkerülhetetlen szakításában keresendő. Annak ellenére, hogy mindketten keményen dolgoztak azért, hogy az Egységes Párt sikeresen szerepeljen az 1922-es nemzetgyűlési választáson, már a párt megalakulását követő kezdeti időszakban is jelentős törésvonalak léteztek az új szervezetben, a gyűjtőpárti jellegből fakadóan. Bethlen egyre inkább úgy látta, hogy a legnagyobb veszélyt a pártegységre a Gömbös által fémjelzett jobboldali radikálisok jelentették. 1923 nyarára végül a miniszterelnök került ki győztesen kettejük rivalizálásából, amely több tényezőre vezethető vissza: 1. Horthy Miklós továbbra is szilárdan kitartott Bethlen István mellett, belpolitikai és külpolitikai irányvonalával a fennálló időkben messzemenőig azonosulni tudott; 2. a párton belül megmaradt kisgazda csoport elégedetlenségét és aktivizálódását látva Bethlen taktikai okból elfogadta Nagyatádi földreformjavaslatát, ezáltal távol tartva őket Gömbös táborától; 3. a vezető nyugat-európai kormányok erősen támogatták a miniszterelnököt és annak programját. Amikor Bethlen István 1923. június 15-én ultimátumot adott Gömbösnek, hogy lépjen ki a pártból, vagy a párt irányvonalának elfogadását nyilvánosan deklarálva mondjon le az ügyvezető alelnökségről, riválisa még az utóbbit választotta. Augusztus 2-án azonban közel féltucat emberrel kivált a kormánypártból, ezáltal szervezetenként is szimbolizálva a szakítást.²³

Ez a drasztikus, bár előrejelezhető belpolitikai változás válaszút elé állította Borbély-Maczkó Emilt is. Az egyik lehetősége az volt, hogy kiáll a bethleni politika mellett, és követi a miniszterelnököt, vagyis konszolidáltabb, mérsékeltbb irányvonalat képviselhetett volna. Ezzel szemben választhatta azt a lehetőséget is, hogy nyilvánosan kiáll vezére és patrónusa mellett, az Egységes Párt jobboldali radikális szárnyát követve kiválik a kormányzó politikai csoportból, és az új tábor szervezésében aktív szerepet vállalva igyekszik karrierjét tovább építeni. Bár egyértelműen ez utóbbi volt a kockázatosabb választás, egy nappal Gömbösök kiválása után felmentését kérte a főispáni tisztség alól, melyet Horthy Miklós augusztus 11-i határozatával jóváhagyott.²⁴

Jól példázza a két vezető országos konfliktusának lokális megnyilvánulását ez az esemény, és ezt Borbély-Maczkó nyilvánosan is vállalta, a miniszterelnök előtt is. Döntéséről levélben értesítette Bethlent, amelyben az alábbi magyarázatot adta: *„Kegyelmes Uram! Midőn a mult év február havában előterjesztésedre a Kormányzó Úr Őfőméltósága Borsod és Csonka-Gömör vármegyék főispánjává kinevezni méltóztatott, nyugodtan fogadtam el a kitüntetést, mert úgy éreztem, hogy az általad programmszerűen vallott keresztény és nemzeti alapon nyugvó politikai irány teljesen fedi azokat a politikai eszméket, melyeket magam elé politikai pályámon*

M.: Egy fajvédő főispán i. m. 98–100.

23 Romsics I.: Bethlen István i. m. 155–163.; Barta R.: Az Egységes Párt i. m. 407–418.; Gergely J.: Gömbös Gyula i. m. 147–151.; Vonyó J.: Gömbös Gyula i. m. 113–117.

24 MNL BAZML IV. 803. a. 52. kötet 209.

*célul tüzttem ki. A legutolsó idők politikai változásai azonban azt mutatták, hogy ezen, fentjelzett cél kitűzésétől előttem ismeretlen okokból eltávolodni voltál kényszerült. Felfogásom szerint e programszerűen vallott iránytól eltérni, a konzekvenciák levonása nélkül lehetetlen, miért is teljes tisztelettel tudomásodra kell hoznom, hogy utadon nem kísérhetlek, így magamra nézve a konzekvenciákat levonva, mint azt ma táviratilag bejelentettem, Csonka-Gömör és Borsod vármegyék eddig viselt főispáni állásáról tisztelettel lemondok. Fogadd, Kegyelmes uram, őszinte tiszteletem nyilvánítását, mellyel maradtam! Miskolc, 1923. augusztus 3. Borbély-Maczkó Emil.*²⁵

Fontos azt is kiemelni, hogy az idézett levél szinte azonnal eljutott a sajtóhoz, amely beszámolt az eseményről, külön kihangsúlyozva, hogy valójában Bethlen István és Gömbös Gyula konfliktusa állt a lemondás mögött. Az újságok többsége – pártállástól függetlenül – elismerését fejezte ki a főispán felé, hogy nyíltan vallott politikai elveinek megfelelően cselekedett: „Nem volt meglepetés azonban a főispán lemondása a beavatottak előtt, akik tudták, hogy Gömbös Gyula politikai barátja, és Gömbös nézeteit mindenben osztja. Mi, akik ellentétes politikai felfogást vallunk, mint Borbély Maczkó Emil főispán, elismeréssel honoráljuk gyors és férfias elhatározását, éppen úgy, mint azt a határozottságot is, amely csaknem másfélelvi főispánságát jellemezte. Nyílt és egyenes volt úgy gondolkozásában, mint tetteiben, intézkedései gyorsaságában pedig a régi katona energiája csillant fel.”²⁶

A nagy horderejű belpolitikai változás lokális lecsapódása még a nemzetgyűlésben is téma volt. Szilágyi József párton kívüli (inkább ellenzéki) képviselő 1923. augusztus 30-án ekképpen reagált a kormánypárti változásokra: „De más okunk is van arra, hogy ezt az egész új elhelyezkedést bizonyos tartózkodással nézzük. Mi figyeljük például azt, hogy mi van a főispánokkal. Látjuk azt, hogy a főispánok közül egy, Borbély-Maczkó Emil férfiasan és nyíltan szembeszállt a kormánnyal, levonta a konzekvenciákat, lemondott, elment. Ez férfias eljárás. Látunk azonban olyan főispánokat is, akikről határozottan tudjuk, hogy idehúznak az u. n. fajvédők csoportjához [és megmaradtak a pozíciójukban – kiegészítés a szerzőtől, mert a felszólaló a bekiabálások miatt nem tudta befejezni a gondolatát].”²⁷

Kitérések és lokális kompromisszumok

Az 1923-as kiválással új szakasz kezdődött Bethlen István és Gömbös Gyula kapcsolatában. Miközben a miniszterelnök kiszorította a pártból a jobboldali radikális csoportot, és megszabadult egyik legfőbb riválisától, addig Gömbös Gyula az ellenzéki szerep felvállalásával még inkább kiszorult az országos politikai fősodorból. 1923 őszétől saját maga is megtapasztalhatta, hogyan működött Magyarországon a politikai élet, milyen volt az ellenzéki lét. Ezt csupán átmenetinek gondolta, és hamarosan egy olyan önálló politikai szervezet

25 Szózat, 1923. augusztus 4. 8.

26 Reggeli Hírlap, 1923. augusztus 4. 6.

27 Nemzetgyűlési napló, 1922. XVI. kötet 287.

megalakításába kezdett, amellyel az 1926-os országgyűlési választáson Bethlen fölé kerekedhet. Kezdetben a szervezeti struktúra hiányában a MOVE és ÉME biztosította a működési kereteket, majd 1924. november 13-án megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt.²⁸

Politikai szerepvállalásának kezdetétől Borbély-Maczkó Emil igyekezett egyre közelebb kerülni a fajvédő csoport vezetőihez, személyes kapcsolatait kialakítani és elmélyíteni. Hamar felismerte, hogy hasonló gondolkodású, mentalitású és sok esetben hasonló sorsú emberek között tevékenykedhet, a vezetővel pedig egyre szorosabb emberi és munkakapcsolatba került. Ennek fényében nem meglepő, hogy Gyurgyák János a fajvédőkről írt eszmetörténeti monográfiájában a csoport belső magjának azonosításakor és annak szociológiai leírásakor a legszűkebb körhöz sorolta Borbély-Maczkót is.²⁹

A párttá alakulás és az egykori főispán egyre erőteljesebb integrációja különösen fontos, ha Bethlen István és Gömbös Gyula kapcsolatának következő szakaszát az elemzett lokális közegben akarjuk illusztrálni. Mivel a korszakban a politikai élet és a nyilvánosság a parlamentben koncentrálódott, a fajvédők számára különösen fontos volt az 1926-os általános országgyűlési választás. Maga Gömbös is nagy reményeket fűzött hozzá, pártjának jelentős előretörését és megerősödését várta.³⁰ Bethlen István pedig bízott a működő politikai rendszerben, amit 1921–22-ben alapozott meg, 1924–1925-ben továbbfejlesztett, majd a felsőház beépítésével stabilizált. Emellett joggal hihetett abban, hogy a konszolidáció, a gazdasági megerősödés és az életszínvonal emelkedése növelte saját és kormányának presztízsét, továbbá csökkentette az ellenzéki támogatottságot.³¹

Ebben az országos politikai kontextusban érdemes vizsgálni a lokális hatásokat. Az 1926-os általános országgyűlési választást megelőzően, 1924-ben Miskolc egyik választókerületében időközi választásra is sor került. A vármegyei és városi közeg mindkét esetben a legideálisabb volt a fajvédők számára. Borbély-Maczkó Emil révén egy olyan erős embert tudtak felléptetni jelöltként, akit a város lakói jól ismertek és kedveltek. Ráadásul az egykori vármegyei főispán gyorsan és hatékonyan építette ki a MOVE és ÉME-alapszervezeteket a közigazgatás egész területén, így itt volt talán a legjobban szervezett és legerősebb bázisa a fajvédő pártnak.

Mivel éppen félidőnél tartott a nemzetgyűlési ciklus, az országos közélet és sajtó kiemelt figyelemmel követte az időközi választást. A tudósításokban pedig az szerepelt, hogy az Egységes Párt nem állított hivatalos jelöltet, passzívan figyelte a miskolci eseményeket. Ennek alapvetően két oka volt: egyrészt a két

28 *Gergely J.*: Gömbös Gyula i. m. 151–171.; *Paksa Rudolf*: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt megalakulása és a fajvédők programja. *Sic Itur Ad Astra* (2005) 3-4. sz. 59–88.; *Vonyó J.*: Gömbös Gyula és a hatalom i. m. 205–217.

29 *Fábián M.*: Egy fajvédő főispán i. m. 97–103., 105–107.; *Gyurgyák János*: Magyar fajvédők. Eszme- és politikatörténeti tanulmány. Bp. 2012. 107–108.

30 Szózat, 1926. január 23. 2.

31 *Romsics I.*: Bethlen István i. m. 172–173.

miskolci választókerületben korábban nem voltak sikeresek, emiatt kockázatos lett volna belemenni egy olyan titkos időközi választásba, amelynek az eredménye miatt később támadhatta volna a kormányt a sajtó és az ellenzék; másrészt Borbély-Maczky Emil népszerűsége a kormánypárton belül is jelentős volt, így belső vitát eredményezhetett volna, ha fellépnek vele szemben. Bethlen Istvánék valószínűleg úgy látták, hogy kisebb presztízsveszteséget jelent, ha nem állítanak jelöltet, és passzívan szemlélik az eseményeket, mintha egy titkosan szavazó körzetben megmérettették volna magukat, és esetleg a fajvédő jelölt legyőzte volna valamelyik kormánypárti politikust. Nem kétséges, hogy a győzelem esetén a fajvédők az általuk választott radikálisabb irány helyességét és létjogosultságát demonstrálhatták volna, akár egy jobboldali kormányváltás lehetőségét is felvillantva. Ebbe ekkor Bethlen Istvánék nem akartak belemenni, az esetleges győzelem/vereség utóhatásait mérlegelve arra juthattak, hogy a nyereség sokkal kisebb lehet, mint vereség esetén a kudarc.

Bár 1924 decemberében az időközi választáson még nem sikerült elnyerni a mandátumot, azonban egy alig néhány hete alapított párt esetében már az is jelentős eredménynek számított, hogy jelöltjük csupán a pótválasztáson maradt alul. Szintén sikernek könyvelhették el, hogy egy olyan körzetben sikerült fajvédő programmal jelentős szavazóbázist kiépíteni, ahol korábban polgári liberális elveket valló jelöltek tudtak érvényesülni, mert a választásra jogosultak többsége a helyi nagypolgárság, a gazdasági és üzleti élettel foglalkozó nagyvállalkozók és nagykereskedők alkották.³²

A következő két évben Borsod, Gömör-Kishont vármegye és Miskolc egyre inkább a fajvédő csoportosulás egyik központjává vált, így itt lehetett számítani az egyik legnagyobb választási harcra a kormánypárt és a radikális jobboldaliak között.³³ Nem véletlenül volt sokáig nyitott kérdés, hogy a fajvédők melyik kerületben léptetik fel Borbély-Maczky Emilt. A hajdani főispán ekkorra már Gömbös Gyula jobbkezeként, a fajvédő mozgalom helyi arcaként és motorjaként vármegyeszerte nagy népszerűségnek örvendett, így akár annak is reális esélye volt, hogy valamelyik nyílt egyéni választókerületben legyőzze a kormánypárti jelöltet, míg a miskolci titkos és listás körzetben másnak is esélye lehetett a fajvédők részéről legalább az egyik mandátum megszerzésére.³⁴ Végül Borbély-Maczky Emil a fajvédők miskolci listáját vezette, a városban az Egységes Párt nem indított önálló listát, és egyik támogatását sem vállalta fel nyilvánosan, továbbá a vármegyei választókerületekben ellenjelöltek nélkül, egyhangúlag szereztek meg a kormánypárti választottak a mandátumot. Bár konkrét források hiányában nem igazolható teljes bizonyossággal, de valószínűsíthető, hogy a kormánypárt és a fajvédők előre megegyeztek a miskolci és vármegyei mandátumokról. Ezt több

32 Az 1924-es időközi választás előzményeiről, a választási kampányról, a voksolás lefolyásáról és annak utóhatásairól lásd bővebben: *Fábián M.: Egy fajvédő főispán* i. m. 108–116.

33 A fajvédők 1925–1926-os vármegyei és miskolci megerősödését lásd bővebben: *Fábián M.: Egy fajvédő főispán* i. m. 116–123.

34 Pesti Napló, 1926. november 14. 6.; Pesti Hírlap, 1926. november 16. 9.; Az Est, 1926. november 20. 2.; Kis Ujság, 1926. november 21. 2.

tényező is alátámaszthatja: egyrészt fontos hangsúlyozni, hogy mind a MOVE, mind pedig az ÉME széles szervezeti és támogatói bázissal rendelkező vármegyeszerte, emiatt Gömbösök fellépésének elmaradása váratlan meglepetésként hatott. Másrészt az Egységes Párt miskolci kampánytevékenységének hiánya azt a benyomást keltette, mintha előre lemondtak volna a városban megszerezhető két mandátumról. Bár cikkeztek arról az újságok, hogy a kormánypárti listát Sztéryi József báró vagy maga Bethlen István fogja vezetni, mégsem került sor az önálló lista bejegyzésére.³⁵ Bár Mikszáth Kálmán városi főispán többször nyilatkozta, hogy a kormánypárt a Merkantil Blokk listáját támogatja, hivatalosan és nyilvánosan nem álltak be Bethlenék a Tolnay Kornél MÁV elnökgazgató vezette lajstrom mögé.³⁶ Emiatt egyre erősebb lett a városban az a vélekedés, hogy igazából a kormánypárt is Borbély-Maczkyt támogatja. Szintén a háttér-megállapodás lehetőségét támasztja alá, hogy amikor Vass József miniszterelnök-helyettes Miskolcra utazott volna, és Tolnay támogatásának bejelentését megtette volna, érkezése előtt a fajvédők helyi lapjukban, a Magyar Jövőben közzétettek egy táviratot, amelyben Vass bizalmasan biztosította Borbély-Maczkyt arról, hogy nem fog ellenük agitálni, nem ez utazásának célja. A Népszava mint az egyik legolvasottabb országos ellenzéki lap azonnal felkapta a hírt, és hónapok óta hangoztatott álláspontjuk újabb bizonyítékát látták ebben, miszerint Bethlen Istvánék és Gömbös Gyuláék a háttérben együttműködnek.³⁷

1926 decemberében sikerült az a fajvédőknek, ami két évvel korábban nem: elnyerték az egyik miskolci mandátumot. A fajvédők alig két év szervezkedés után még ahhoz is közel álltak, hogy mindkét mandátumot megszerezzék, ezáltal totális győzelmet arassanak a városban. A folyamatos szervezés és építkezés eredményeként 1926 végére a legnagyobb táborral rendelkező politikai pólussá nőttek ki magukat. Ebben pedig kiemelkedő szerepe volt Borbély-Maczkynak, a helyi vezérnek, aki felismerte az előrelépés lehetőségeit és feltételeit. Fontos azonban azt is kiemelni, hogy az előretörésben szintén jelentős szerepe volt az Egységes Pártnak és Bethlen Istvánnak is. Azzal, hogy a kormánypárt 1924-ben és 1926-ban sem állított jelöltet/listát a miskolci választókerületekben, egyértelműen elkerülték a választási harcot és a konfliktust Gömbös Gyuláékkal szemben. Bár a fajvédők országosan súlyos vereséget szenvedtek, hiszen mindössze négy mandátumot szereztek meg a remélt 26-30 helyett, a miskolci választási események érdekes adalékkal szolgáltak a következő parlamenti ciklus ellenzéki képviselőinek, amikor Bethlen és Gömbös titkos együttműködését hangoztatták.³⁸

35 Pesti Hírlap, 1926. november 18. 6.

36 Budapesti Hírlap, 1926. november 23. 7.

37 Népszava, 1926. december 12. 7.

38 Az 1926-os választás előzményeit, a kampány legfontosabb eseményeit, a választási eredményeket és annak utóéletét lásd bővebben: *Fábián M.: Egy fajvédő főispán i. m. 123–129.*

Visszatérés és visszafogadás

Gömbös Gyula és pártja 1926-ban megtapasztalta, hogy milyen a húszas években ellenzéki politikusnak lenni Magyarországon. Hiába hivatkozott később választási terrorra, mivel 1922-ben maga vezényelte le a választásokat a kormánypárt részéről, tudnia kellett arról, hogy mire számíthat egy ellenzéki párt. Romsics Ignác úgy látja, hogy a kormánypárt elsöprő győzelmében leginkább „*az eredményes stabilizáció, a gazdasági fellendülés, az életszínvonal-emelkedés, továbbá a kormány, illetve Bethlen 1921 és 1926 közötti politikai sikerei játszottak szerepet*”.³⁹

A választási felkészülés, a választás számszerű eredményei, valamint a fajvédő párt kezdődő és egyre gyorsuló bomlása egyre inkább ráébresztette Gömbös Gyulát arra, hogy a Bethlennel történt szakítás nem valamilyen újnak és jobbnak a kezdete volt, hanem személyes politikai kudarcot és hosszú évekre parkolópályát jelentett számára. Vonyó József, Gömbös biográfusa szerint: „*Gömbösnek be kellett látnia, hogy a korabeli viszonyok között Magyarország két vezető politikusának, a vitathatatlan tekintélynek örvendő Horthy Miklós kormányzónak és Bethlen István miniszterelnöknek a támogatása, pártfogása nélkül ne valósíthatja meg céljait. Márpedig az ő korábban élvezett pártfogásukat 1923-ban elvesztette.*”⁴⁰ Vagyis Gömbös felismerte, hogy a fajvédők célját csak a magas társadalmi támogatottságú Egységes Párton belül valósíthatja meg, és saját politikusi karrierje is csak ebben a politikai környezetben bontakozhat ki.⁴¹

Bethlen István és Gömbös Gyula folyamatos közeledését a külpolitikai viszonyok lassú változása gyorsította fel. Előbb 1927 elején megszűnt Magyarország katonai ellenőrzése, majd pedig 1927. április 5-én aláírásra került az olasz–magyar barátsági szerződés. Ez új kül- és revíziós politika vállalását jelentette. Gömbös ezen kérdésekben támogatta Bethlen törekvéseit és kezdeményezéseit, így 1927 tavaszától kezdve egyre gyakoribbá váltak részéről a kormány céljaival egyetértő politikai megnyilvánulások. A közeledés tehát egyre nyilvánvalóbb volt, aminek beteljesülését Gömbös honvédelmi államtitkári kinevezése jelentette, 1928. szeptember 5-én. Ez a visszafogadás egyértelmű kinyilvánítása volt, ami mindkét fél részéről szükségszerű volt. A legfőbb okot a kölcsönös egymásra utaltság jelentette, hiszen Gömbös mögött szinte teljesen felbomlott a párt, csak néhány barátja tartott ki mellette, míg Bethlen Istvánnak szüksége volt a nagy munkabírású, jó szervezői képességekkel és katonai téren széles kapcsolatrendszerrel bíró Gömbös Gyulára. Ezzel a lépéssel mindketten kockáztattak, hiszen a jobboldali radikálisok visszatérésére az Egységes Pártban többen is kilépéssel reagáltak, miközben Gömbösnek ígéretet kellett tennie, hogy csak szakpolitikai kérdésekkel foglalkozik, valamint nyilvánosan deklarálja a miniszterelnök politikájának teljes támogatását.⁴²

39 Romsics I.: Bethlen István i. m. 173.

40 Vonyó J.: Gömbös Gyula és a hatalom i. m. 242–243.

41 Uo. 244.

42 Bethlen István és Gömbös Gyula közeledését lásd bővebben: Romsics I.: Bethlen István

Ahogy a tanulmány eddigi részeiben már kifejtettem, a Bethlen–Gömbös szakítás a vizsgált lokális közegben is erőteljesen megnyilvánult. Ennek megfelelően a szimbolikus kibékülés is leképeződött helyi szinten is. Bár 1926 és 1928 között Borbély-Maczkó Emil inkább az országos közéletben volt aktív, hisz Gömbös Gyula legkitartóbb barátjaként szervezte és vezette a MOVE-t, valamint a Frontharcos Szövetséget, továbbra is jelentős figyelmet szentelt Borsod vármegyének és Miskolcnak⁴³. Amikor 1928. szeptember 20-án bejelentette, hogy visszalép az Egységes Pártba, nagygyűlést hívott össze választókerületében, és biztosította híveit arról, hogy nem adta fel korábbi politikai programját, továbbra is azt fogja képviselni egy hatékonyabb közösség tagjaként.⁴⁴

Ahogy az 1923-as főispáni lemondásakor kockázatot vállalt azzal, hogy elköteleződött Gömbös Gyula mellett, az 1928-as visszalépés is a nehezebbnek tűnő választást jelentette az ő számára. A húszas években a fajvédő mozgalom kiépítésében és szervezésében egyre jelentősebb szerepet vállalt, előbb vármegyei, majd országos szinten. A munkájának köszönhetően egyre feljebb lépett a ranglétrán, és amikor a szervezet bomlásnak indult, bekerült a vezetésbe Gömbös Gyula bizalmasaként. Amikor barátját honvédelmi államtitkárrá nevezték ki, ismét fordulópont következett Borbély-Maczkó életében is. Bár úgy tűnhet, hogy Gömbös követése az Egységes Pártba előnyös politikai mozgást jelenthetett az ő számára is, annak megtörténetekor mégis bizonytalanná vált Borbély-Maczkó helyzete. Míg korábban egy ellenzéki szervezet és mozgalom vezéregyénisége volt, 1928-ban egy lett a sok közül a kormánypárton belül. Hiába ismerték többen is a régi-új politikai közösségben, sőt egyesek kimondottan jó véleménnyel voltak róla, mégis csak a párthierarchia aljára került.⁴⁵

Mielőtt azonban kialakulhatott volna karrierjében egy komolyabb válság, két olyan esemény részese lett, amelyek szimbolikusan a Bethlen–Gömbös kiegyezéshez kötődtek. Először 1929. június 17-én, a nagy visszafogadás demonstrálásaként Horthy Miklós vitézzé avatta mások mellett Gömbös Gyulát és Borbély-Maczkó Emilt is,⁴⁶ majd bő egy évvel később, 1930. július 7-én a kormányzó újfent kinevezte utóbbit szeretett vármegyéjének élére.⁴⁷ Az egykori lokális vezető visszatérése tehát ismét az országos belpolitikai változás eredménye és jelzése volt a közvélemény számára, és jól illeszkedett a Bethlen–Gömbös viszony rendezésébe. Vagyis a visszafogadás egyrésztől kiutat jelentett Borbély-Maczkó Emil számára karrierjének megredéséből, másfelől pedig a kiteljesedés lehetőségét

i. m. 196–207.; *Gergely J.*: Gömbös Gyula i. m. 178–193.; *Vonyó J.*: Gömbös Gyula és a hatalom i. m. 244–253.

43 Borbély-Maczkó Emil tevékenységét az ellenforradalmi szervezetekben, a Frontharcos Szövetség megalakítását lásd bővebben: *Fábián M.*: Egy fajvédő főispán i. m. 129–140.

44 *Népszava*, 1928. szeptember 21. 5.; 8 Órai Újság, 1928. szeptember 21. 2.; *Az Est*, 1929. június 25. 6.

45 Borbély-Maczkó Emil 1928–1929-es döntésének körülményeihez és annak motivációihoz lásd: *Fábián M.*: Egy fajvédő főispán i. m. 140–142.

46 *Pesti Napló*, 1929. június 18. 2.; 8 Órai Újság, 1929. június 18. 3.; *Az Est*, 1929. június 18. 7.

47 *Belügyi Közlöny*, XXXV. évf. 33. sz. 563.

is nyújtotta, hiszen immáron hivatalosan is „hazatérhetett”, és a következő szűk másfél évtizedben az országos közéletből visszavonulva szervezhette Borsod és Gömör-Kishont vármegyék működését, amely feladat sokkal kedvezőbb volt számára.

*

Bethlen István és Gömbös Gyula közel három évtizedes kapcsolata rendkívül ellentmondásosan alakult, hiszen a legszorosabb együttműködés mellett olykor feloldhatatlannak látszó ellentétek árnyékolták be a két politikus kapcsolatát. Vonyó József úgy látja: „A mindenkori politikai szituáción és Gömbös aktuális személyi ambícióin, illetve azok megvalósítására nyíló lehetőségeken múlt, hogy egy-egy időszakban melyik elem, az együttműködés vagy a konfrontáció vált éppen dominánssá kettejük viszonyában.”⁴⁸ A húszas években pedig elég gyakran változott a belpolitikai helyzet, és Gömbös is hol nyíltabban, hol visszafogottabban érzékeltette személyes motivációit. Ennek köszönhetően kettejük kapcsolatában is megfigyelhető a hullámmozgás: 1920 és 1922 között folyamatos közeledés, aztán főként az 1922-es nemzetgyűlési választás kapcsán szoros munkakapcsolat, majd az egyre élesedő ellentétek nyomán az 1923-as szakítás. Ezt követően következik egy fél évtizedes szakasz, amikor látszólag nem egy táborhoz tartoztak, Gömbös Gyuláék a kormány ellenzékeként próbáltak érvényesülni, de ezen időszak utolsó hónapjaiban már egyértelműen érzékelhetővé vált ismét a közeledés, amely az 1928-as kompromisszummal és Gömbös honvédelmi államtitkári kinevezésével tetőzött be.

Ami az országos belpolitikában történik, annak nyilvánvalóan mindenkor hatása volt/van a lokális közéletre. Nem volt ez másképpen az 1920-as években sem. A tanulmányban igyekeztem bemutatni, hogy az országos politika két markáns alakjának kapcsolata hogyan befolyásolta Borbély-Maczkó Emil karrierjét és ezáltal közvetve Borsod, Gömör-Kishont vármegyék közéletét. A választott fősze-replő pályafutásának fontosabb mérföldkövei leköverték a Bethlen–Gömbös viszony alakulását, ahogy ezt jelen tanulmányban láthattuk. Ennek legfőbb okát az országos politika–lokális politika kölcsönhatásán túl abban is látom, hogy a többszörösen kitüntetett katona, majd 1920-ban újonc politikusként az országos közéletbe bekerülő Borbély-Maczkó Emil már a kezdetektől kölcsönös szimpátiára talált Gömbös Gyulával, ez pedig a következő években egyre szorosabb emberi és munkakapcsolatban nyilvánult meg. Ezt támasztja alá 1940-ben írt emlékezésében Lázár Andor, Gömbös Gyula kormányának igazságügyi minisztere: „Azt hiszem, Borbély Maczkó Emil senkit se szeretett jobban, mint Gömbös Gyulát, kit jóban rosszban mindig hű barátként követett. Azt hiszem, semmiféle tulajdonságot nem értékelt magasabbnak, mint Gömbös Gyula férfias akaraterejét, minden akadályt leküzdeni kész energiáját. Sokszor kölcsönösen felajzották hosszú, meghitt beszélgetéseikben képzeletük Pegazusát, mely végig nyargalt velük az Alföld rónáin, a Kárpátok rengetegein és sokszor visszavitte őket a titokzatos Keletre, messze Ázsiába,

48 Vonyó J.: Gömbös Gyula és a hatalom i. m. 185.

*a mindent lenyűgöző akaratnak, a Dzsingiszkánoknak mesebeli eszmevilágába. (...) Mikor diósgyőri házám terraszáról nézzük együtt Borsod gyönyörű hegyvidékét és hallgatom Borbély Maczky Emil tervezéseit. mindig arra gondolok, hogy a főispán híven őrzi azt a szellemi örökséget, melyet barátja és vezére: Gömbös Gyula tett le a kezébe.*⁴⁹

49 Lázár Andor: A hű barát. In: Vitéz Borbély-Maczky Emil huszesztendeje a magyar közéletben. Szerk. Uzdóczy et al. Miskolc, 1940. 35.